

ЛЕКЦІЯ 5. МАСОВА КУЛЬТУРА І ПОЛІТИЧНІ ІДЕОЛОГІЇ

Тарас Лютий

Якщо розглядати ці два явища – масову культуру та політичні ідеології, може постати справедливо питання: а що об'єднує ці явища? Шляхи та способи поєднання між ними проходять через: 1) соціокультурні та політичні процеси, що виникають у добу Просвітництва; 2) критику божественного права королів і влади церкви; 3) емансипацію масових суспільних рухів; та, зрештою 4) обумовлюються розвитком освіти й опануванням ідеями.

У розрізі досліджуваної теми спершу розглянемо природу **ідеології**. Передовсім слід мати на увазі, що ідеологія є *один зі способів пояснення соціально-політичної реальності*, при цьому вона виконує *роль мапи політичного життя*, є *зряддям влади для повертання на свій бік якомога більше людей*, а також виконує низку інших функцій, зокрема:

- впливає не лише через аргументи, але й емоції;
- забезпечує смислами, цінностями й формами ідентичності;
- допомагає творити системи ідей соціальних груп;
- може включати хибні ідеї для підтримки влади.

Звісно, ідеології досліджують крізь призму різних підходів та в межах різноманітних методологічних шкіл. Для нашої теми окреслимо *два підходи до ідеології*, що передбачають відповіді на питання:

- 1) Чи правильно ми розуміємо соціальну реальність? (Марксизм і дотичні теорії)
- 2) Як функціонують ідеї в суспільстві й допомагають реалізувати владу? (Мішель Фуко і постмодерні теорії)

Політичні ідеології пропонують відповіді на нагальні соціальні питання, і саме своїм баченням шляхів вирішення соціальних проблем вони між собою і відрізняються.

Традиційно усім відомо, що спектр політичних ідеологій традиційно поділяють на ліві та праві. Серед так званих «старих» або *макроідеологій* називають (від лівих до правих): комунізм – соціалізм – лібералізм – консерватизм – націоналізм – фашизм (нацизм).

У випадку як лівого, так і правого політичного спектру *крайні* позиції пов'язують із тоталітарними ідеологіями.

Серед великої множини ідеологій вирізняють також ідеології *традиційні*, що мають свої головні тези та цінності, як от:

- *Лібералізм:*

свобода, індивідуалізм, справедливість, розум, толерантність, власність, права людини, плюралізм

- *Соціалізм:*

колективізм, співпраця, усунення приватної власності, боротьба за рівність прав

- *Консерватизм:*

досвід, традиція, збереження, недосконалість людини, ієрархія, релігія

- *Націоналізм:*

єдина нація, спільна історія та культура, національні символи, незалежна держава

- *Тоталітарні ідеології:*

різновид політичної влади, маніпулятивність, терор, нетерпимість до Інших, насильство для досягнення власних цілей

- *Фашизм:*

довіра лідеру, послух, боротьба

- *Нацизм:*

вождизм, мілітаризм, вищість нації, біологічний расизм, антисемітизм

- *Комунізм:*

партійна ієрархія, концентрація влади, переслідування інакомислячих

Крім *макроідеологій* також виділяють *мікроідеології* або рухи протесту (не здатні наразі реалізуватися як самостійні ідеологічні системи). Розгляньмо два приклади таких ідеологій:

- *Анархізм:*

федерації трударів, економічна й соціальна свобода, антиетатизм

- *Зелена політика:*

екологізм, охорона довкілля

Масова культура

Почнімо з розгляду ключових понять. *Культура* – осередок виховання, освіти, формування особистості й облаштування суспільства на основі високих морально-етичних канонах.

Масова культура – форми культури, які мають спрощений і зрозумілий для всіх характер, спрямований переважно на розваги й отримання зиску.

Кітч – характеристика маскульту, що передбачає потурання низьким або спрощеним смакам (шаблонність, поверховість, сурогатність і комерційність).

Маскульт має низку умов виникнення:

- *Індустріалізація*

промислова революція, масове виробництво, стандартизація, капіталістична ринкова економіка, комерціалізація суспільних стосунків, тоталітарні форми правління

- *Урбанізація*

занепад традиційного суспільства (громад), перерозподіл мешканців, міграція з селищ, виникнення великих міст

- *Атомізація*

виникнення ситуативних об'єднань людей (глядачів, уболівальників, споживачів)

- *Розвиток медій і реклами*

виникнення дешевих газет і журналів, бульварної літератури, радіо, кіно, ТБ, поп-музики (охоплення великої аудиторії)

- *Формування ринку розваг і масового споживання*

Зв'язок ідеології та масової культури

Мабуть, найкраще бачення зв'язку ідеології та масової культури можна побачити через різні бачення людей (та напрямів, які вони представляють), яких ця тема стосується безпосередньо.

Карл Маркс

Ідеологія – «хибна свідомість». Людина не здатна пояснити соціальне життя з практики, а тому вдається до абстрактних форм (релігія, держава, Дух тощо).

Це шлях до маніпуляції суспільною думкою й формування хибних потреб.

Антоніо Грамші

Гегемонія – використання несилових форм впливу на людей через мистецтво, освіту, медіа. Головна роль належить органічним інтелектуалам.

Макс Горкгаймер

Теодор Адорно

Індустрія культури – феномен ідеологічного суспільства споживання тиражованих спрощених і емоційно насичених смислів, орієнтованих на отримання зиску й задоволення без естетичного чи морального переживання.

Фердинанд де Сосюр

Клон Леві-Строс

Структуралізм є вченням про системи знаків, які утворюють приховані (неусвідомлені) тексти і практики культури. Головне завдання – розпізнавати бінарні опозиції, з яких складені структури соціокультурного життя.

Луї Альтюсер

Поєднання марксизму і структуралізму. Відходячи від економічного детермінізму, потрібно звертати увагу на вторинні/випадкові чинники формування ідеології. Ідеологія – прихована система значень (міфів, ідей). Її не до кінця усвідомлюють ані її творці, ні ті, хто її сповідує. Ідеологія містить неказане як симптом. Треба вміти вишуквати в текстах і повідомленнях те, що має прихований зміст.

Ролан Барт

Семіологія. Знаки і коди не мають універсального значення, а народжуються в конкретних історико-культурних ситуаціях. Міфи сучасності є специфічним типом мови, комунікації та позначення. Міф – це знакова система, що здатна притягати елементи інших знакових систем, змінюючи первісні значення.

Розрізнення між масовою і популярною культурою

Якщо про масову культуру говорять з XIX століття, то популярна культура існує ще з античності. Популярна культура – культура низів, народна культура її ознаками є: доступність, поширеність, неофіційність, периферійність, неоднорідність, субкультурність.

Поп-культура зберігає потенціал протесту, шукає альтернативи офіційній культурі. Маскульт переважно тримається на конформізмі.

Поп-культура послуговується матеріалом масової і творить нові значення й ідентичності, дозволяє людині творчо реалізувати свої задуми та цінності.

Культурні студії – міждисциплінарний напрям, у межах якого переосмислюється винятково негативна роль масової культури й виявляються аспекти спротиву, названі популярною культурою.

З ким щодо цієї тематики варто познайомитися? Ричард Гог'арт, Реймонд Вільямс, Стюарт Гол, Джон Фіске.

Подальші напрями досліджень

Нині конкуренцію великим ідеологіям складають суттєво менші формування, яким важливо приділяти увагу. Сучасні молекулярні чи фрагментовані ідеології все частіше витісняють традиційні. Так, фемінізм як досі впливова ідеологія несе ідеї рівності, звільнення від патріархальної залежності та сексизму й сприяє їх поширенню на інститути громадянського суспільства і приватного життя.

Колишні масові ідеології нерідко схилилися до однієї ідентичності (соціалізм до пролетаріату, а націоналізм до єдиної нації тощо). Тому виникають ідеологічні формування, в межах яких чутно заклики зважати й на інші тожсамості, наприклад етнічну чи культурну. Зрештою великі ідеології поволі змушені рахуватися з конкретними ідентичностями.

Ще одним вагомим трендом у цій царині є контрідєології, що об'єднують людей проти неолібералізму. Попри незрозумілість їхньої мети, очевидною є якщо не партійна, то мобілізаційна діяльність. Чимало мережевих громад актуалізує запити соціально-екологічного характеру. Та швидке об'єднання ніяк не заряджує їм у реалізації альтернативних проєктів.

Рекомендована література та джерела

• До теми «Ідеологія»

1. Віперман, В. (2008). *Європейський фашизм: порівняльний аналіз (1922–1982)*. Київ: Дух і Літера. (Пояснюють витоки та головні чинники фашистської ідеології)
2. Єрмоленко, В. (2017). *Плинні ідеології. Ідеї та політика в Європі XIX–XX століть*. Київ: Дух і Літера. (Дослідження ідеології у XIX–XX століттях).
3. Зонтгаймер, К. (2009). *Як нацизм прийшов до влади*. Київ: Дух і Літера. (Ознайомлення з формуванням нацистської ідеології).
4. Консерватизм. (1998). Антологія. Упорядники О. Проценко, В. Лісовий. Київ: Смолоскип. (Збірка текстів, присвячених класикам консервативної думки).
5. Лібералізм. (2009). Антологія. Упорядники О. Проценко, В. Лісовий. Київ: Простір, Смолоскип. (Збірка текстів, присвячених класикам ліберальної думки).
6. Лютий Т., Ярош О. (2016). *Ідеологія: матриця ілюзій, дискурсів і влади*. Київ: НаУКМА. (Виклад теорій ідеології від зародження до сучасності).
7. Маркс, К., Енгельс, Ф. (1939). *Фоєрбах (з «Німецької ідеології»)*. Харків-Київ: Державне видавництво України, 1930. - С. 53-80, 97-138. (Підстави марксистського розуміння ідеології).
8. Націоналізм. (2006). Антологія. Упорядники О. Проценко, В. Лісовий. Київ: Смолоскип. (Збірка текстів, присвячених класикам націоналістичної ідеології).
9. Шварцмантель, Д. (2009). *Идеология и политика*. Харьков: Гуманитарный центр. (Аналіз традиційних та новітніх ідеологій).
10. Eagleton, T. (1991). *Ideology. An Introduction*. London: Verso. (Докладний аналіз теорій ідеології).
11. Freedon, M. (2003). *Ideology. A Very Short Introduction*. Oxford University Press. (Короткий виклад основних тез політичних ідеологій).

12. Heywood, A. (2014). *Political Ideologies. An Introduction*. London: Palgrave Macmillan. (Масштабний аналіз політичних ідеологій та теорій, які вплинули на їхній розвиток).
13. Hawkes, D. (2003). *Ideology*. London, NY : Routledge.
14. Rehmann, J. (2013). *Theories of Ideology: The Powers of Alienation and Subjection*. Leiden, Boston : BRILL.
15. Rehmann, J. (2013). *Theories of Ideology: The Powers of Alienation and Subjection*. Leiden, Boston : BRILL.

• **До теми «Масова культура»**

1. Барт, Р. (2008). *Мифологии*. Москва: Академический проект. (Зразок семіотичного підходу до масової культури).
2. Ґрамші, А. (2014). *В'язничні зошити. Вибрані записи*. Київ: Вперед. (Виклад теорії гегемонії).
3. Еко, У. (2004). Наративні структури у Флемінґа. In Еко, У. *Роль читача. Дослідження з семіотики текстів*. Львів: Літопис. (Спроба застосування структуралістської методології до аналізу масової культури).
4. Леві-Строс, К. (1997). *Структурна антропологія*. — Київ: Основи. (Виклад принципів структуралістської методології).
5. Лютий Т. В., Ярош О.А. (2007). *Культура масова і популярна: теорії та практики*. Київ: Агентство «Україна». (Огляд головних теорій масової культури).
6. Хоркхаймер, М., Адорно, Т. В. (1997). *Диалектика просвещения. Философские фрагменты*. Москва, СПб.: Медиум, Ювента. (Неомарксистський підхід до аналізу культурного виробництва та ідеології).
7. Althusser, L. (1970). *Ideology and Ideological State Apparatuses*. Retrieve from: <https://www.marxists.org/reference/archive/althusser/1970/ideology.htm>. (Аналіз ідеології, де поєднується марксистський і структуралістський підходи).
8. Baudrillard, J. (1998). *The Consumer Society: Myths and Structures*. London: Sage. (Вислід сучасних форм суспільства масового споживання).
9. Fiske, J. (1997). *Reading the Popular*. NY, London: Routledge. (Аналіз популярних феноменів крізь призму культурних студій).
10. Kulka, T. (1988). Kitsch. In: *The British Journal of Aesthetics*. Vol. 28, 1, 18–27. (Розгляд феномену кітчу як провідної ознаки масової культури).

11. MacDonald, D. (2005). A Theory of Mass Culture. In *Popular Culture. A Reader*. Raiford Guins and Omayra Zaragoza Cruz (Ed.). London, Thousand Oaks: Sage Publications. 39–46. (Одна з перших теорій масової культури).
12. Storey, J. (2018). *Cultural Theory and Popular Culture: An Introduction*. London; New York: Routledge. (Фундаментальний огляд головних тенденцій у масовій та популярній культурі).
13. Rehmann, J. (2013). *Theories of Ideology: The Powers of Alienation and Subjection*. Leiden, Boston : BRILL.

- **Опис двох джерел з рекомендованої літератури**

1. Heywood, A. (2014). *Political Ideologies. An Introduction*. London: Palgrave Macmillan. Для детальнішого ознайомлення з особливостями визначення, класифікації, взаємодії та перетворення основних ідеологій пропонується дослідження Ендрю Гейвуда. Це масштабний аналіз політичних ідеологій та теорій, які вплинули на їхній розвиток. Книжка побудована як довідникове видання, в якому наявні не лише характеристики ідеологій, а й головні речники, що в той або той спосіб причетні до розробки основ ідеологічних систем.
2. Storey, J. (2018). *Cultural Theory and Popular Culture: An Introduction*. London; New York: Routledge. Для того, щоби скласти максимально повне враження про формування історичного підґрунтя головних тенденцій масової та популярної культури, варто прочитати книжку Джона Сторі. Автор пропонує фундаментальний огляд головних тенденцій у цій сфері, а також прописує її зв'язок із ідеологією. Видання оздоблене лектурою для подальшого дослідження й ключовими питаннями до кожної з тем.